

КОНСТАНТИН МЕЧЕВ (София)

СЛОВО ЗА ЮДА ПРЕДАТЕЛЯ ОТ ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК
Историко-литературна характеристика

Завършващите мисли в „Слово за Юда Предателя“ от Григорий Цамблак дават представа за трагичната насоченост на тази проповед, а също така и отправна линия за отговор на любопитния за историческото изследване въпрос — дали Цамблак е бил очевиден на принудителното изселване на търновци и на Патриарх Евтимий през лятото на 1394 г., а преди това и на екзекуцията в един от търновските храмове на 110 търновски велможи.

След като по евангелското и апостолското предание в подробности излага обстоятелствата, при които на Велики четвъртък Юда е предал за 30 сребърника Христос на римските власти, Цамблак се обръща към ония, които са слушали (или пък ще четат) словото му с такъв призив: *„Моля вашата любов, никой поради сребролюбие да не бъде христоредател. Ако душата на окаяния Юда не беше обхваната от тази страст, той не би дръзнал да предателствува. . . Но моля ви! И като оставим този жалък недъг, който св. Павел нарича корен на всички злини, да пристъпим към тайната вечеря, за да се спасим от грехове.“*¹

Несъмнено Григорий Цамблак е създал и това свое слово в Русия и го е произнесъл точно на празника, за който е било предназначено — значи не може да има спор, че задачата на проповедта е била практически-поучителна. Но поради драматизма на „литературно обработваните“ събития за самия автор словото е било повече от поучителен разказ — затова в този разказ отекват неговите лични съкровени чувства и спомени, които никога не напускат мислите му и са особено силно отразени в най-ярките му и драматични творби — похвалните слова за Патриарх Евтимий и за митрополит Киприан.

Съществено указание в този смисъл е началото на Словото, където почти без усилие се разчитат „субективните“ съображения на Цамблак, подтикнали го да се „отзове“ с поучение за така тържествено чувствава-

¹ Всички цитати са по преписа на Словото в ръкопис от XV в., съхраняван в Държавната публична библиотека „В. И. Ленин“, фонд 199, № 31, л. 114—124, и по превода на А р х и м. М а к а р и й. Известия императорской академии наук по отделению языка и словесности. Т. VI. Вып. II. СПб., 1857, стлб. 145—153.

ния всяка година Велики четвъртък. „Печал обзема душата ми и недоумение спира мислите ми — окаява се той, — когато си спомня за жалкия Юда, [защото] от каква висина в каква пропаст сам себе си хвърли и как от славата на апостолския чин в какво безчестие изпадна. Реши се той да изостави сладостта на Христос и да навлече върху си мъката на сребролюбиецо — това го и принуди да завърши живота си като самоубиец. И сбъдна се за него пророческото слово — които се отдалечават от тебе [Господи], ще загинат!“

По-нататък Григорий Цамблак представя някои подробности от усилията на Христос да спаси своя ученик от страшното падение, към което той се е устремил. Вълнуващо и картинно Цамблак дава образ на това благородно усилие на богочовека, като казва, че на дело той е искал да спаси Юда, когато сам лично е измил нозете му и го е повикал да бъде заедно с другите на Тайната вечеря, а със слово е желал да го предпази от предателство, когато пред всички апостоли е казал: „Един от вас ще ме предаде!“ Според Цамблак Христос е постъпил така, за да не изобличи лично Юда пред всички и все пак казаното е било достатъчно да предизвика колебания на мисълта у Юда и да насочи тази мисъл към добри дела и покаяние.

По този повод Цамблак се възторгва: „Защото кого не биха трогнали тия думи: Синът Човешки върви по предсказаното, но горко толкува, който ще го предаде!“ Обаче Юда не разбрал всичко това, защото жестоката душа трудно може да се поправи — тя постоянно гледа към гибелта и се стреми към нея. Така формулираното нравствено и етично правило е еднакво традиционно-евангелско и лично изстрадано от автора на Словото за Юда Предателя.

За да проникне в същността на Юда като характер, Цамблак прави съпоставка между неговия страшен със своята „деловитост“ въпрос: „Какво ще ми дадете?“ и постъпката на блудницата, която, отдалечавайки се от греха, се приобщава към жените-мироносици. Значи по всяко време и при всякакви обстоятелства в живота на човека всичко зависи от личния избор. Именно това положение, въздигнато в морална норма, особено отежнява греха на Юда, защото бидейки от най-близките, съкровено близките сподвижници на Христос, той не е почувствувал дори и най-малко неговото божествено и човешко величие. Това неразбиране поражда и извода: „Един от дванадесетте, е казал Евангелистът, за да покаже на какви висини е бил Юда и в какви пропасти дълбочини сам себе си е хвърлил.“ И за да няма никакво недоразумение, прибавил към личното му име и прозвището — Искариотски, защото той трябва да бъде различаван от другия апостол Юда, именно Юда Яковлев.

След това, така да се каже, „обективно съдържание“ на Словото идва размисълът на самия Цамблак. В характерния за него риторичен тон и стил той пита: „И защо ти, Юдо, и за какво предаваш Учителя? С какво сравняваш безценното с несравнимото? Защо бързаш да изведеш от Сион краевъгълния камък? И какво те подтикна към предателство? Или ти беше отхвърлен, а другите наречени апостоли? Или [Христос] като беседваше с другите, тебе те пренебрегваше? О слепота! И ти попита първосвещеника: „Какво ще ми дадете?“ Та какво повече можеш да получиш от онова, което изоставяш? Оставяш светлината и сам ставаш тъмнина! . . . О, безумие Юдино! Ти казваш: „Какво ще ми дадете?“ — и така

ти пристъпи волята на Учителя. А той заповяда да не събираме сребро и злато, да не носим по две ризи, да не трупаме пари и съкровища, а ти безсрамно попита: „Какво ще ми дадете?“

Самото християнско книжовно предание така, както е отразено в Евангелието, съдържа в себе си тази напрегнатост, но изпод перото на Григорий Цамблак това напрежение не само че е усилено, но може да бъде и конкретно-исторически почувствано и тълкувано, особено като се припомни как в неговото Похвално слово за Патриарх Евтимий се разказва за жестоката и нелепа смърт на 110-те търновски първенци. Те отиват към своята гибел като овце, т. е. едва ли знаят какво ги очаква. Тъкмо това незнание на жертвите дава основание да се предполага, че все пак някои от тях са се досеждали за вражеските намерения и поради това са могли да избягнат техния поразяващ удар. Един от спасилите се е Григорий Цамблак, който за цял живот понася в сърцето си великата жертва на загиналите — тяхната кръв, опръскала стените на един от търновските храмове, е постоянно пред мисления му взор и тя е онзи стимул, който вдъхновява и задължава Цамблак до изнемога да работи и да ратува за спасението на поробена България — защото можел ли е той да предполага, че врагът ще престои в неговото отечество (мисълта за което всякога е пробуждала сърцето му като жилище) от 1393 до 1878 г.!

Цамблак е убеден, че животът на покорените българи би могъл да е по-добър, ако въпреки вражеското нашествие сред тях няма субекти като Юда Предателя — именно в този смисъл проповедта, произнесена от него на Велики четвъртък, има историческа и политическа насоченост.

Дали Цамблак е смятал, че словата му ще достигнат до България, или размишленията за Юдиното предателство са били за него само лична изповед пред собствената му съвест, опит за утешение на емигрантската му неволя? Трудно е да се прецени точно, но съвсем ясно е, че Словото за Юда Предателя е важен паметник в развитието на българската обществена мисъл от началото на XV в. Същественото е, че в това слово е вложена мисълта за преодолимостта на злото — колкото и всесилно и непобедимо да изглежда то на пръв поглед.

Пътят към тази възвишена и обществено полезна цел обаче е еднакво труден и дълъг: той изисква и налага преди всичко надмогване на себичността. Във връзка с тази нравствена повеля едновременно със съвет и укор Цамблак се обръща към богатите: *„Чувате ли вие, които презирате бедните и събирате сребро, [чувате] ли как Господ поради безкрайното си милосърдие — беден като роб, — без да има къде глава да подслони — е давал милостиня? А ти, който имаш три- и четириетажни къщи, не пускаш бедния даже в двора си. . .“* По-нататък Цамблак посочва, че Христос, без да е имал каквито и да било доходи, е предлагал своя беден обед и на другите, а богатите въобще не си спомнят за бедните.

Колкото и тези укорителни констатации да са по християнски конвенционални, погледнати в обратна историческа перспектива, те се възприемат и другояче: като жалби и настоявания на Цамблак към властниците в онези славянски страни от началото на XV в. (най-вече от Литовското, а може би и от Московското княжество) да помогнат на така притиснатия от беди български народ. За Литва напомня подробността, че богатите там притежавали домове на по три и четири етажа — такива постройки Цамблак е можел да види в столицата на княз Витовт, по чието

настояване в 1415 г. западноруските епископи го избрали за киевски и литовски православен митрополит. Така личното познание за чуждата свобода и породеното от това страдание на един родолюбец прерастват във вопъл на цял народ, комуто е нужна приятелска братска десница, за да се избави от робството и униженията.

Осъждайки Юда, Цамблак негодува срещу ония свои сънародници, които са се оказали недостатъчно твърди и гъвкави срещу натиска на исляма. Тук следва да се припомни широко известният по изворни данни факт, че един от синовете на цар Иван Шишман — княз Александър — приел мохамеданството и така влязъл в състава на османската аристокрация. Кой знае? — не е невъзможно тъкмо този княз да е бил в съзнанието на Цамблак, когато осъжда смъртния грях, извършен от Юда Предателя.

В този смисъл съобщеното от Цамблак в Похвалното слово за Евтимий, че като бил на заточение (вероятно в Бачковския манастир), той се борел със „сарацинското нечестие“ (мохамеданството), не е само крилата фраза, а реалност. Ето защо основният патос на Цамблаковата проповед за Юда Предателя, погледната исторически, може да се възприеме и като позив към българския народ да не се поддава на примамките „да се спасява“ от притеснения чрез приемане на исляма. Материалните интереси са наистина важни, но още по-важно е да се съхрани народността. Нуждите на деня могат да доведат до трагедия като тази — да бъдат изклани наведнъж 110 видни търновци. Полезно и далновидно е да бъде следван примерът на княз Асен, най-малкия син на Иван Александър, който заслужил в 1416 г. да бъде избран и провъзгласен за вселенски цариградски патриарх. А през 1418 г. в град Констанц (Германия) на провеждания там църковен събор, без да прави каквито и да било догматични отстъпки на западната християнска църква, Цамблак зове към единодействие между Изтока и Запада. След двадесет години на флорентийския църковен събор на същите идейни позиции и в името на България ще бъде и патриарх Йосиф II (т. е. княз Асен Шишман, най-малкият син на Иван Александър).

До подобни съждения, преценки и препоръки Григорий Цамблак е имал причини и основания да стигне, ако събитията в Търново от 1393—1394 г. са му били лично познати, за което говори епичният по форма и тоналност разказ за разселването на търновци през лятото на 1394 г., което най-вероятно е станало поради разкрит противоосмански метеж. Естествено е да се допусне, че в този случай, както е обикновено при поробени народи, някой новоизлюпен „Юда Искариот“ за малка награда (даже по-малка от евангелските тридесет сребърника) е извършил злото, довело до посичането на сто и десетте.

В повечето от проповедническите и похвалните слова на Григорий Цамблак преобладава трагичното идейно начало — вниманието на автора винаги е привлечено от сюжети, изпълнени с величав трагизъм. Но в Словото му за Юда Предателя трагизмът е многократно подчертаван и изтъкван център на художествената структура и затова звучи в целия текст еднакво исторически и автобиографично, вълнува и сега, или както сам Цамблак разкрива дверите на разсъздението си: *„Печал обзема душата ми и недоумение спира мислите ми!“*

Мисълта на писателя е била стъписана и смутена и затова е истински, автентичен исторически документ за една изпълнена със страдания и надежди епоха в средновековната история на българския народ.